

החוליה החסרה: אי הפעלת "האמצעים המיוחדים" כגורם לכישל ההתרעת במלחמת יום כיפור

פרופסור אורי בר-יוסף
המחלקה ליחסים בינ"ל
ביה"ס למדע המדינה
אוניברסיטת חיפה



Photo © David Rubinger

מנחם בגין בדיון המדיני הראשון בכנסת לאחר המלחמה (13 נובמבר 1973)

• "השאלה המוצגת לכם בכל בית בישראל, והיא לא תרד מתשומת לבנו עד יתם הדור שלנו, היא: למה בין ראש השנה לבין יום הכיפורים לא גייסתם מילואים ולא קירבתם את הכלים? מה מנע מכם לעשות את הדבר הפשוט והיסודי הזה? מי מנע מכם לעשות את זאת?"



למה לא גויסו המילואים ומדוע
לא קודמו הכלים?



הסבר ראשון: "הסוכן הכפול" אשרף מרואן לא התריע בזמן (זעירא, ותומכיו, משפחת מרואן).

• מדוע הסבר זה אינו תקף?



א. עדות הרמטכ"ל בועדת אגרנט: "אני לא חשבת את [מרואן] כגורם בעל חשיבות התראתית מיידית."

ב. דיין בבוקר יום המלחמה: "על בסיס ידיעות של זמיר [התרעת מרואן] לא מגייסים את כל המערך."

ג. למרואן לא היה מכשיר קשר אלחוטי שבאמצעותו היה יכול להעביר התרעה מיידית

הסבר שני: קיסינג'ר עמד להשיק תהליך מדיני לאחר הבחירות של אוקטובר 1973

קיפניס: 1973, הדרך למלחמה זעירא: ראיון ל"מבט שני" 2012

- גולדה ודיין לא חששו שסאדאת יצא למלחמה שיעדה קידום התהליך המדיני, כיוון שקיסינג'ר עמד, ממילא, להניע את התהליך.

- "אילו אנחנו ידענו מה שגולדה ודיין ידעו ... יתכן שהייתי מעביר למומחים, והם היו אומרים: הקונספציה בטלה, את תכניות המלחמה לזרוק לפח ומה שהמצרים יעשו זה כנראה לחצות ולא לצאת ממטריית הנ"מ...."

הסבר שלישי: "הקונספירציה הקטנה" ו"הקונספירציה הגדולה"

"הקונספירציה הגדולה": אורי מילשטיין: 'קונספירציה? למה לא?'"

"הקונספירציה הקטנה": דוד ארבל ואורי נאמן, שיגיון של כיפורים

- גולדה, דיין, סאדאת וקיסנינג'ר רצו מלחמה קטנה שתחזיר לערבים את כבודם ותאפשר להם להיכנס למו"מ. המלחמה הסתבכה וכדי להסביר את המדיניות הכושלת הועלה הסבר ההפתעה.

- הצמרת הישראלית רצתה מלחמה כדי להבטיח שקט בשנים הבאות. היא ידעה שמלחמה עומדת לפרוץ אולם בשל חשש שגיוס מילואים ירתיע את הערבים מלצאת למלחמה, היא נמנעה מצעד זה.

מדוע לא גויסו המילואים ומדוע לא קודמו הכלים?



שנת 1972: אתור הבעיה ופתרונה

- בעקבות בדיקה שעשה אמ"ן בתחילת 1972 ואשר העלתה שבמצבים מסוימים – כוננות מתמשכת או תרגילי צליחה מקיפים – תיתכן בעיה במתן התרעה אסטרטגית איכותית על מלחמה בחזית המצרית, ננקטו מהלכים לסגירת פער זה.
- הדרך לסגירת הפער: **אמצעי האיסוף המיוחדים.**

מאי 1973: האמצעים עומדים במבחן בהצלחה

- במהלך כוננות "כחול-לבן" ביצע הצבא המצרי את תרגיל "תחריר" 23, שהיה עלול להיות מסוה למלחמה, האמצעים נתנו אינדיקציות ברורות לכך שהמדובר בתרגיל ולא מלחמה.
- בעקבות זאת ניתן להם הכינוי "פוליסת הביטוח של מדינת ישראל" וגבר מאד ביטחונם של מקבלי ההחלטות בכך שהאמצעים יניבו אינדיקציות ברורות למלחמה לפחות 48 שעות לפני שזו תפרוץ.

ביטויים לביטחון מקבלי ההחלטות בתקפות

"פוליסת הביטוח של מדינת ישראל"

- גולדה מאיר: אנשי המקצוע "גם הניחו את דעתי בשאלה של ארכת התראה מספקת"
- גלילי: הרמטכ"ל וראש אמ"ן הביעו ביטחון מלא שתהיה התרעת מלחמה על סמך "ההישגים הגדולים בתחום האלקטרוניקה"
- אלון: "אני מוכרח לומר, ההתרשמות שיהיה לנו אזהרה או התראה של 48 שעות, עלי זה עשה רושם"
- הרמטכ"ל: "לא יכול להיות מצב שבו יפתיעו אותנו באופן מוחלט. אני סומך על כל המערכת המודיעינית, אני סומך על המקורות....."

יוני-ספטמבר 1973: רגיעה ואי הפעלת

האמצעים

- בעקבות כשל איסופי אקראי במצרים הוחלט לנקוט משנה זהירות בהפעלת האמצעים. לכן, בחודשים שקדמו למלחמה ובהעדר כל מתיחות בחזית המצרית לא נעשה בהם שימוש ובוצעו בהם רק "ניסויי כלים" קצרים אחת לכמה שבועות.

1-6 אוקטובר 1973: מתיחות והאמצעים לא

מופעלים

- עם עליית מפלס המתיחות בחזית המצרית בשבוע שקדם למלחמה פנו רמ"ח איסוף, רמ"ח מחקר, וראש יחידה 848 לאלי זעירא בבקשה שייתן אישור להפעיל את האמצעים הפעלה מבצעית.
- זעירא, הן מכיוון שחרד לגורל האמצעים והן מכיוון שהיה משוכנע שלא תפרוץ מלחמה, **סרב** לכל הבקשות האלה.
- הפקודה להפעיל את האמצעים ניתנה רק כשבע שעות לפני פרוץ המלחמה ולאחר שכבר הגיעה התרעת זמיר

1-6 באוקטובר: מקבלי ההחלטות מבינים

מזעירא שהאמצעים פועלים

- הרמטכ"ל בועדת אגרנט: "העניין [של אי הפעלת האמצעים] לא הובא לא להחלטתי ולא לידיעתי וגם לי נודע אחרי המלחמה, דרך אגב, אפילו לא בראשית המלחמה, לי נודע אחרי המלחמה [מילים חסרות] היה סגור באותם ימים נודע לי להפתעתי ולתדהמתי כי [מילה חסרה] קיים בשביל דברים כאלה, אתה יכול לא לסכן אותו בשביל דברים פעוטי ערך אבל בשביל זה הוא נוצר כדי לתת את ההתרעה, זה ייעודו ובעצם אני לא ידעתי שהוא סגור. יותר מזה, אני לפני המלחמה בהתייעצויות שהיו לנו גם התעניינתי מה החומר שמגיע וקיבלתי תשובה שעובר חומר של [מילים חסרות] תרגיל."

1-6 באוקטובר: מקבלי ההחלטות מבינים

מזעירא שהאמצעים פועלים

- עדות יואל בן-פורת (ראש יחידת הסיגינט של אמ"ן) על שיחה שקיים עם הרמטכ"ל לאחר המלחמה: "דדו סיפר על פרשת "כחול-לבן" --
ממאי 1973 עד לכוננות ערב יום הכיפורים. סיפר, לתדהמתי, שפעמיים שאל את ראש אמ"ן בין אחד לששה באוקטובר האם מנצלים את כל המקורות, וראש אמ"ן אמר לו שאכן כן."

1-6 באוקטובר: מקבלי ההחלטות מבינים

מזעירא שהאמצעים פועלים

- דיין לזעירא כ-30 שעות לפני פרוץ המלחמה: "בכל 'הטראפיק' [תעבורת התקשורת] של הקווים במצרים, אין דבר מיוחד?"
זעירא: "הכל שקט"

- דיין לזעירא כשש שעות לפני פרוץ המלחמה: [כל המשפט חסר]
זעירא: "הכל פתוח" (ההוראה להפעיל את האמצעים ניתנה כשלוש שעות קודם)

1-6 באוקטובר: מקבלי ההחלטות מבינים

מזעירא שהאמצעים פועלים

- השר גלילי בוועדת אגרנט בתשובה לשאלה על מה נשען הביטחון בהתרעה:
- "אני אמרתי בראשית דברי שאני ידעתי על ההשגים הגדולים בתחום האלקטרוניקה [שורה מצונזרת]. הם הזינו את הביטחון העצמי שלנו, ביחוד שלא פעם באמצעות המקורות הללו הישגנו ידיעות בעלות ערך מכריע..... זה ללא שום ספק הזין את הביטחון שלנו שתהיה [התרעה]
- ידין: אתה היית בטוח שכל האמצעים האלה מופעלים כל הזמן?
- גלילי: בטוח בהחלט."

השפעת הידיעה שהאמצעים פועלים אך אינם מניבים התרעה על הערכת המצב של הרמטכ"ל

- אלעזר בישיבת ממשלה כ-26 שעות לפני פרוץ המלחמה:
"איני מגייס מילואים, והכוננות מבוצעת כולה באמצעות הצבא הסדיר. אני מעריך שנקבל עוד ידיעות כי הם מתכוונים לעשות איזו התקפה בהפתעה גמורה. הפתעה - גם אם נדע 12 שעות קודם או 24 שעות קודם - גם זו הפתעה גדולה, ואני מניח שאם נתקרב לשלב כזה, יהיו לנו אינדיקציות וידיעות נוספות ונדע יותר ממה שאנו יודעים כרגע, אם באמת תהיה להם כוונה רצינית. גיוס מילואים ואמצעים נוספים שומרים אנו לאינדיקציות נוספות".

השפעת הידיעה שהאמצעים פועלים אך אינם מניבים התרעה על הערכת המצב של הרמטכ"ל

הרמטכ"ל בישיבת מטכ"ל כ-24 שעות לפני פרוץ המלחמה:

"באם תהיה לנו התרעה פוזיטיבית כמובן שאנו נגייס
מילואים ונעשה את כל ההכנות הנוספות... אני אינני
חושב שהם עומדים לפתוח במלחמה כי אני מעריך שהיינו
מקבלים אינדיקציות יותר טובות... אם תהיה לנו התרעה
ונדע שזה אמנם הולך לקרות כעבור 24 שעות ונספיק
קצת להתארגן, אז אני בטוח שנעשה אותה טוב ואני
מקווה שנשיג את כל תכניות העתיד שמונחות אצלנו
במגירה. חתימה טובה".

השפעת הידיעה שהאמצעים פועלים אך אינם
מניבים התרעה על הערכת המצב של הרמטכ"ל

• הרמטכ"ל ל ליואל בן-פורת לאחר המלחמה:

"וזה [האמונה שהאמצעים פתוחים ואינם
מניבים התרעות מלחמה], כמובן בלב אולי
עוד יותר – כיוון שידעתי את יכולתם; ואם אין
מהם מידע על מלחמה, סימן שהכול בסדר.
עתה ברור לי, שלא אמרו לי אמת"

ההסבר שנתן זעירא לועדת אגרנט על החלטתו

לא להפעיל את האמצעים

י"דוב שנותי בצה"ל אני לא הייתי קצין־מטה אלא מפקד
ועד כמה שאפשר הטבע שלי אינו מוביל אותי להעביר
אחריות כלפי מעלה. כי במין מהלך כזה כמו שאתה...
מתאר... זה למעשה לבוא ולהגיד: יש פה מצב מסובך,
תחליט אתה. אז לא נסיתי לעשות את זה. אני בכלל
דברים כאלה ששה לעתים מאוד מאוד רחוקות. דברים
שהם בחחום אחריותי אני לא מביא למפקדים שמעלי
בדרך־כלל, ואומר להם אמנם זאת אחריותי אבל אני
מעביר את האחריות אליכם, תחליטו אתם".

גלילי ואלון על האמונה שהאמצעים פועלים

ואינם מניבים התרעות

גלילי בועדת אגרנט:

"גלילי: [יש] עדויות שהאמצעים האלה לא הופעלו?

ידין: כן. זה מפתיע אותך?

גלילי: זה מדהים אותי, לא שזה מפתיע אותי."

גלילי בראיון עיתונאי (נדיר):

"בניגוד לנימה הרווחת בפובליציסטיקה ... השגיאה

הפטאלית הייתה נעוצה בכישלון מודיעיני חמור."

אלון בועדת אגרנט: כששאל את הרמטכ"ל מה קרה

להתרעה של 48 שעות ענה הרמטכ"ל "קרה דבר

נורא" והבהיר שאמ"ן לא הפעיל את האמצעים.

ועדת אגרנט על משקל אי הפעלת האמצעים כגורם להפתעה

לתרגילים שהתקיימו שם בעבר. מסיבה זו גם נזהר ראש אמ"ן
זהירות מופרזת בנסיבות לנקוט אמצעים נוספים, שעמדו לרשו-
תו ושהיו עשויים לגלות מידע משלים חשוב. כך עלה בידי
האויב להטעות ולהפתיע את צה"ל במסוה התרגיל הנערך
כביכול במצרים. רק בבקרו של יום ו', 5 באוקטובר, התחילה

(ב) בטחונו בהערכת אמ"ן "מעריך הגנה בסוריה, תר-
גיל רביזרועי במצרים" גדל, אחרי שראש אמ"ן השיב
לו על שאלתו ביום 5 באוקטובר בבוקר שהוא מנצל את
כל מקורות המידע וההתראה האפשריים (תשובה זו

שתי הצורות בהן השפיעה האמונה על אי המעשה

מסגור: כל עוד האמצעים לא נתנו אינדיקציות למלחמה אפשר להקל בערך מידע מתריע אחר המגיע ממקורות פחות אמינים.

ודאות ההתרעה: לא יכולה לפרוץ מלחמה מבלי שיגיע מידע התרעתי מהאמצעים. לכן יש מספיק זמן לגיוס מילואים ופריסת הסדיר.

מדוע הביטחון הנחרץ בכך שתהיה התרעה? מכיוון שהאפשרות שראש אמ"ן אינו אומר אמת בעניין הפעלת האמצעים היא דבר "מדהים" ו"נורא"

מסקנות

- במישור ההיסטורי, ככל שמתברר משקלו האישי יוצא הדופן של ראש אמ"ן בתהליך קבלת ההחלטות, כך גם יש לבחון ולהעריך מחדש, ודווקא לקולא, את אחריותם של ראש הממשלה, שר הביטחון, והרמטכ"ל לאשר אירע
- במישור המודיעיני, פרדוקס ההפתעה: דווקא האמצעים שנבנו כדי למנוע אפשרות שמצרים תוכל לצאת למתקפת פתע נגד ישראל הקלו באופן משמעותי על יכולתה של מצרים לפתוח במתקפת פתע, לא בגלל שכשלו במשימתם אלא מכיוון שמקבלי ההחלטות היו בטוחים שהם פועלים ולכן לא יכולה להיות הפתעה מלאה.